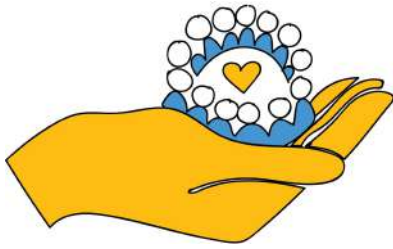

PÕLTSAMAA
VALD

HARIDUSE JA NOORSOOTÖÖ VISIOON

Inimesed toetavad vaid seda, mida nad loovad

Margaret Wheatley & Deborah Frieze

Sissejuhatavad read

“Hariduspõllul on suurte võimaluste aeg,” sõnas Koidu-Tani Jürisoo, Avatud Meele Instituudi eestvedaja 12. juunil Põltsamaa Noortekeskuses toimunud mõtteõhtul ning rõhutas: “ükski süsteem ei saa kunagi valmis, see liigub edasi”.

4 P ehk Pajusi, Puurmani, Põltsamaa valla ja Põltsamaa linna ühinemisele võiks samuti läheneda kui suurele võimalusele. Ühinemine suunab igas valdkonnas olemasolevat analüüsima, tugevusi üles leidma ning arengukohti julgelt lauale tooma (hetkeolukorra ülevaate leiad lisast 1).

Haridusväljal toimuv kutsub ühiselt uurima, kuidas luua võimalused selleks, et iga piirkonna noor julgeb enesekindlalt ja õpihimulisena astuda laia maailma.

Huvi hariduse kvaliteedi ja õppimisvõimaluste mitmekesisuse üle on kasvanud ühiskonnas ja kogukonnas tervikuna ning seda üle kogu maailma. Esile on kerkinud mitmeid algatusi, nt Huvitav Kool või Alustavat Õpetajat Toetav Kool, mis kutsuvad aktiivselt kaasa mõtlema, mis on õppimise ja hariduse mõte tänases Eestis. Sageli ei pea “uuendusliku” egiidi all ise midagi välja mõtlema, vaid tasub õppida maailma kogemusest. Nii on valminud Tallinna Ülikoolis kogumik “Soovitused muutunud (uue) õpikäsituse juurutamiseks”, mis sisaldab näiteid maailmakogemusest ja valdkonna parimatest praktikatest (1). Soomes on käima lükatud ambitsioonikas haridusuuendusprojekt HundrEd (2), mille sihiks on leida üles maailma 100 inspireerivat haridusalgatust. Selle loovjuht Saku Tuominen on öelnud: “Kui praegu on kool koht, kus peab käima, siis tulevikukool peaks olema selline, kus õpilastel on nii põnev, et see oleks nende päeva kõige ägedam osa”. Kuidas Põltsamaa valla iga lasteaed, kool, noortekeskus, huvi- või hobikool võiks anda oma parima mitmekesise õpiteekonna kujundamisse?

Hariduse ja noorsootöö töörühm koos kaasamõtlejatega on otsinud vastust küsimusele

“Kuidas me saame luua tõelisel koostööl põhineva uuendusliku ja igat noort toetava haridus- ja noorsootöömudeli uues Põltsamaa vallas”?

(töörühma koosseis ja mudeli loomisprotsessi kirjeldatud lisas 2.)

See küsimus on suur, ent asetub ajakohaselt tänasele haridusmaastikule, kus riiklikul tasandil on suunanäitajaks elukestva õppe strateegia (3) strateegilised eesmärgid. Üheks neist on muutuva õpikäsituse rakendumine ehk oluline on iga õppija individuaalset ja sotsiaalset arengut toetava, õpioskusi, loovust ja ettevõtlikkust arendava keskkonna kujundamine kõigil haridustasemetel ja -liikides (4). Arengukeskkonna loomisel on oluline roll kanda pädevatel ja motiveeritud õpetajatel ja koolijuhtidel (samas). Oluline on vaadata, mida noor teeb väljaspool kooli ning kuidas erinevaid enesearengupüüdlusi toetada huviringide või noortekeskuse kujundatud tegevuste kaudu. Võiksime liikuda sellise õpikeskkonna loomise suunas, kus erinevad tegevused oleksid omavahel enam ühendatud tervikuks ja vähem killustatud. Ja kus noorel oleks võimalus ka lihtsalt olla.

Käesolev kokkuvõte toob esile soovitud piirkonna haridusvälja, huvitegevuse ja noorsootöö kujundamiseks, mille kujundamisse on panustanud ligi 100 inimest. Sõnastatud visioon võiks anda ühise suuna järgmisteks aastateks, kus senisest neljast vallast on saanud üks ning koostööd tuleb teha avaramal väljal.

Visiooni keskmes on siin piirkonnas oma õpiteekonda alustav või jätkav laps ja noor, kes kogeb tähenduslikke õpikogemusi koolis, väljaspool kooli, oma huvidega tegeledes noortekas või rahvamajas. Koos saame toetada tema enesearengulisi püüdlusi, tugevuste ja annete ülesleidmist, et ta julgeb jätkata eneseteostust oma kodukohas või astuda enesekindlalt laia maailma.

Kutsume julgelt kogumikku täiendama, lihvima ja veelgi paremaks tegema. Nii on sul võimalus lisada siia oma ideid, ise midagi ära teha või julgustada kolleegi mõnd ideed ellu viima. Kutsume märkama seda, mis juba on piirkonnas tehtud: pane julgelt oma head näited kirja ja julge rääkida neist kogukonnas.

Tuleviku loomine toimub tänases hetkes: seega on su sõnal ja teol kaalu.

Võtame vastu väljakutse julgemalt esile tuua ja nähtavaks teha omanäolisust ja tugevusi, et siinse piirkonna tegevused paistaks kaugele. Koos saame kaasa aidata sellele, et Eestimaa keskmes laiuvat Põltsamaad tuntakse õppiva ja uudishimuliku vallana.

Õppimiseni,
Piret Jeedas, Kati Orav, Kadri Suni

Põltsamaa 2017

Põltsamaa uue valla hariduse ja noorsootöö mudeli loomist on rahastanud EL Euroopa Sotsiaalfond projekti „Ühinevate omavalitsuste strateegiatega ja poliitikate ühtlustamine haldusvõimekuse tõstmiseks“ raames.

Visioon

Põltsamaa on õppiv ja uudishimulik vald.

Pildi autorid Geterly Uustalu ja Ceitlyn Virks

Meie piirkonnas õppiv ja tegutsev noor on julge katsetaja, avatud silmaringiga, empaatiline, algatusvõimeline, uudishimulik ja ettevõtlik. Ta astub maailma enesekindla, õpihimulisena ja teotahtelisena. Ta oskab töötada meeskonnas, luua seoseid, suhelda erinevate inimestega ning lahendada loovalt ettetulevaid probleeme. Ta väärtustab iseennast, on avatud uuele ning hindab piirkonna pärandit.

Meil on loodud suurepäraseid võimalused iga õppija arengu suunamiseks ning tema huvide ja võimete toetamiseks.

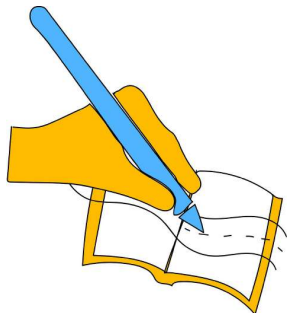
Igal meie piirkonna lapsel ja noorel on võimalus ja ligipääs mitmekülgsele, õppijakesksele ja maailmatasemel haridusele, mitmekesised võimalused huvide ja hobidega tegelemiseks. Teda toetavad oma tööd nautivad ja motiveeritud juhendajad.

Me püüdleme selle poole, et iga õppija, õpetaja, suunanäitaja ja juhi eripära, tugevusi märgataks ja arengupüüdlusi toetatakse.

Kogu Põltsamaa moodustab õppiva valla, kus lapse ja noore ümber tegutsevad koostöös kool või lasteaed, huvikool, noortekeskus, teised organisatsioonid ning sãrasilmsed lapsevanemad, juhendajad, õpetajad.

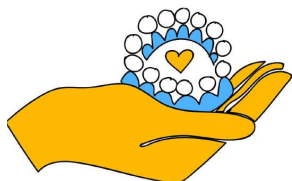
Tegutsemispõhimõtted

Visioonini jõudmist toetavad järgmised tegutsemispõhimõtted kui suunanäitajad, mis aitavad meil paremini soovitud suunas liikuda ning hinnata saavutatut.

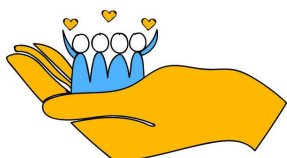
1. Kujundame huvitavat, mitmekesist ja vaheldusrikast õpiteekonda.

2. Innustame igat noort üles leidma oma anded ja huvid.

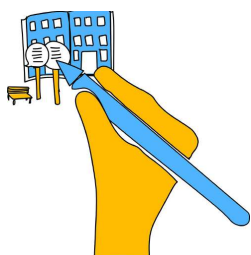
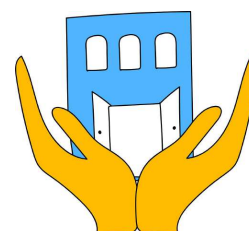
3. Loomeme häid suhteid väärtustava turvalise arengukeskkonna.

4. Ühendame põlvkondi koosõppimise ja vastastikuse dialoogi kaudu.

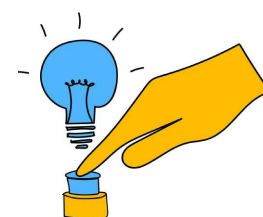

5. Toetame valdkonna tegijaid ja oma tööd nautivaid õpetajaid, juhendajaid ja juhte.

6. Julgeme avardada õppimise füüsilist ruumi.

7. Kujundame tervest vallast omanäolise, tervikliku, ühendatud haridusruumi.

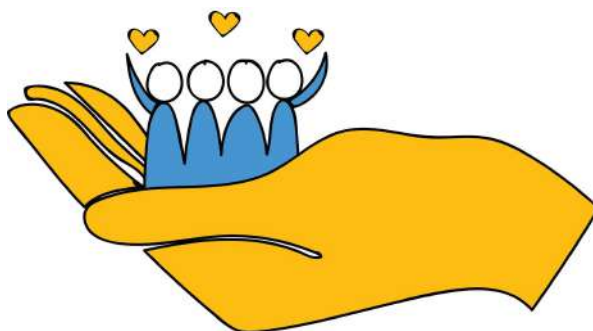

8. Tõukame tagant julgeid arenguid ja kujundame targalt koolivõrgu.

Viis esimest sammu

Hariduse ja noorsootöö töörühma ettepanek visiooni elluviimiseks järgmise aasta jooksul:

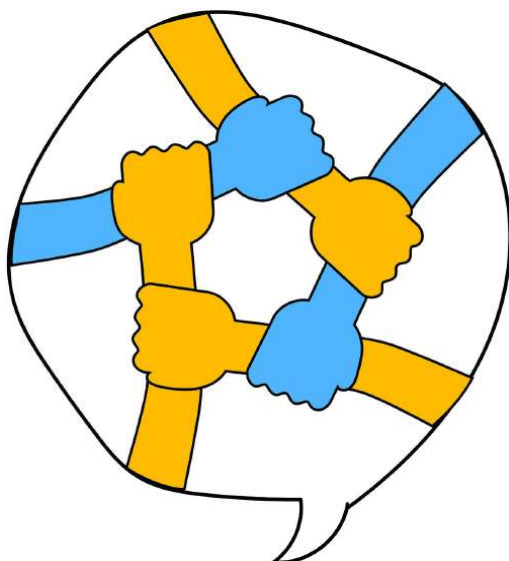
- Töötame välja **motiveeriva** heade õpetajate, juhendajate, juhtide **tunnustamissüsteemi** , võttes aluseks visioonipaberi põhimõtted.

- **Toetame õpetajate professionaalset arengut**

(ainesketsioonid uue valla tasandil, õpetajate ja koolijuhtide arengupäevad jm koolitused).

- Toetame arengutegevusi, mille keskmes vallaülene **koosõppimine, teineteise kogemustest õppimine, ühiste koostööprojektide arendamine** (nt huvihariduse ühendamise üldhariduskooli õppekavaga, hariduskohviku taaskäivitamine, koostöös eri valdkonna inimestega avaliku konkursi tingimuste kokku leppimine hariduse ja noorsootöö projektide toetamiseks kaasates otsustusprotsessi ka noori.)

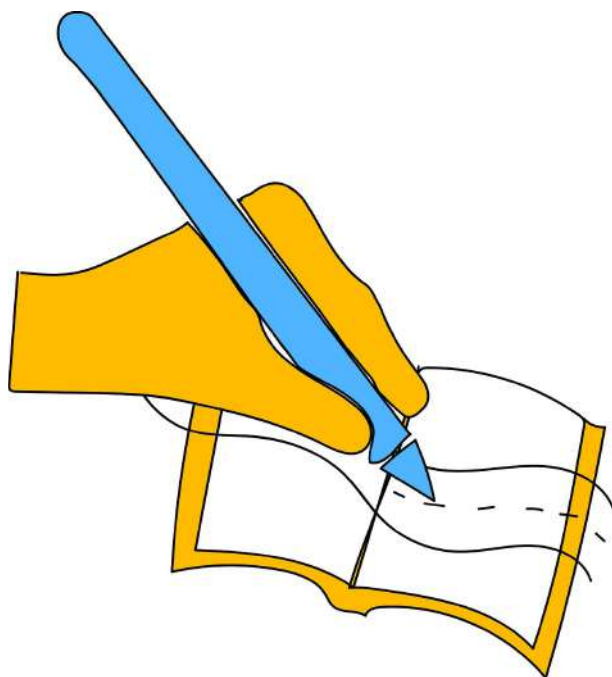
- **Hariduse- ja noorsootöö ühise infovälja loomine.** Loomes töötava infoplatvormi, kus on kättesaadav info piirkonna õpivõimalustest, huvitegevusest, algatustest ja projektidest.

- Koostöös haridusasutuste juhtidega leiame võimaluse **tugispetsialistide** koormuse jaotamiseks ning lahenduse mobiilse teenuse pakkumiseks (sh tugiteenuste pakkumine kõikides lasteaedades).

1. Kujundame huvitavat, mitmekesist ja vaheldusrikast õpiteekonda.

“Kõiki õppijaid ühte süsteemi polegi võimalik mahutada,” tõdes Koidu Tani-Jürisoo mõtteõhtul, seega on meie võimaluseks paindlike õpivõimaluste loomine. Paindlik lasteaiapäev sõprade ja juhendajatega sillutab teed edasisele õpiteekonnale. Iga õpiteekonda alustav laps õpib tundma iseennast, kaaslasi ning ümbritsevat keskkonda, saab eluks kaasa suhtlemisoskused ning oskused õppida nii üksi kui meeskonnas.

Juhendame õppijaid oma õpiteekonna iseseisval kujundamisel toetades tema enesejuhitavust ehk oskust õpivajadusi määratleda, eesmärgi seada, ressursse leida, õpistrateegiaid valida ning õpitut hinnata.

Katsetame ja vajadusel kasutame ebatraditsioonilisi õppevorme, erinevaid vahendeid ning kombineerime suhtluspõhist klassis õppimist targalt tehnoloogiliste vahenditega.

Projektõppe keskmesse asetame elulised projektid, mis toovad huvipõhiselt kokku eri vanuses õppijaid ning lõpevad praktilise tulemiga.

Projektid võimaldavad rakendada seniseid teadmisi praktikas, saada uusi, teha katseid, ehitada, saada tagasisidet. Eluliste projektide

kujundamisel teeme koostööd ettevõtjate, lastevanemate, huvikoolide, külaseltside ja teiste koostööpartneritega.

Kasutame õppijakeskseid meetodeid, kombineerime neid ja loome uusi. Julgeme kasutada mitmekesiseid viise õpetamisel, sh õppimine klassiruumist väljas, õpireisid, õuesõpe, projektõpe, õppepäevad, õppijad juhendavad kaasõpilasi, individuaalõpe. Meie looduskeskkond, jõgi, järv või mägi, pakub avastamisrõõmu igas eas õppijale. Seome omavahel erinevad ained tervikuks ühendades erivanuselisi õppijaid. Lõimime enam formaalset ja mitteformaalset haridust.

SOOVITUSED:

- Katsetame paindlike õppetöö korraldamise viisidega, nt paindlikud tunniplaanid, leiame alternatiive 45- minutilistele tundidele, koolikella kasutamisele, pikem paus, õues liikumise võimalus, koolipäeva alustamine kell 9.00.
- Viime ellu arengupäevad nii õpetajatele kui juhtidele, et ühiselt välja töötada õppetöö uusi mudeleid ja teisi õppimist toetavaid tegevusi.
- Töötame koostöös välja mängulised, eakohased ja lapsesõbralikud õppekäigud lasteaialastele teistesse asutustesse, koolidesse, huvikoolidesse.
- Teeme nähtavaks mõjusad õpiprojektid ja uued algatused kogukonnas ja Eestis laiemalt, nt õpiprojektide ja uute algatuste tunnustamisüritused.

Noor vajab toetust, mõistmist, suunamist ja julgustamist oma päevas, kus tegeleb õppimisega, hobidega ja ka puhkab.

Mõtteõhtul osaleja

Koos sõpradega tuvalises keskkonnas targa juhendaja käe all kasulike leiutiste loomine.

Mõtteõhtul osaleja

Iseseisev õppimine oma ajakasutusega profiõpetajate toetusel.

Mõtteõhtul osaleja

Mõtteharjutus: näited ja ideed

Too palun näiteid, mil oled märganud selle põhimõtte järgi tegutsemist Põltsamaa valla hariduselus ja noorsootöös. Too välja näiteid enda tegemistest, mil oled tuginenud sellele põhimõttele.

Lisa siia üks idee, mida sina saaksid ette võtta, et toetada selle põhimõtte tugevama kandepinna kujunemist.

Lisa siia üks idee, mida sa soovitaksid(kellel?) ellu viia, et toetada selle põhimõtte kandepinna kujunemist.

2. Innustame igat noort üles leidma oma anded ja huvid

Igal noorel on kättesaadav noorte omaalgatus, ettevõtlikkust ja loovust ärgitav omanäoline loomelabor, kus noored ise saavad kujundada erinevaid tegevusi. Siin toimuvad tegevused on põnevad, uuenduslikud ja teedrajavad.

Tänu paindlikkusele on võimalik kiiresti reageerida noorte vajadustele ja huvidele ning luua noortekeskseid tegevusi.

Noortekeskus on sillaks välismaailmaga pakkudes võimalust osaleda rahvusvahelistes projektides. Noorte ideid julgustatakse teostama läbi noorteprojektide- ja algatuste, vabatahtliku tegevuse ja kogukonnapraktika võimaluste. On võimalused laagrites ja malevates osalemiseks.

Noortekeskuse unikaalne võimalus on jõuda noorteni, kes oma huvi sobivat väljendusviisi või koolivälist tegevust seni veel leidnud pole.

SOOVITUSED:

- Tugevdame huvihariduse ja üldhariduse vahelist koostööd, nt arvestame üldhariduskoolis huvikoolis osalemisega.
- Tagame ligipääsu huviharidusele: koos spetsialistidega süsteemselt läbimõeldud transpordiskeem (nt lastevanematega koostöö, sõidutalongide süsteem jne): ringide tasude süsteem; tark huviringide korraldamine kogu piirkonnas, sh ringide korraldus ja juhendajate liikumine väljaspool tõmbekeskust.
- Pakume mitmekesist huviharidust nii huvikoolis, üldhariduskoolis kui ka kolmanda sektorite organisatsioonide poolt.
- Kaalume ühe huvikooli ehk vabaõppekeskuse loomist, mis ühendab olemasoleva kultuuri- ja spordisuuna ning panustame loodus-tehnika- ja täppisteaduste (LTT)

Noortel peab olema erinevaid
huviharidusega tegelemise võimalusi.
Mõtteõhtul osaleja

Ei ole piisavalt huviringe,
hobid on kallid.
noorte Ideejahil osaleja

On korralik noortekeskus ja inimesed,
kes tahavad/oskavad seda vedada.
Mõtteõhtul osaleja

Palju erinevaid võimalusi.
Välismaalased. Koos olla, midagi
koos teha, õpiks samal ajal keeli.
Noorte Ideejahil osaleja

Tuleks rohkem ise noorte
juurde minna.
Mõtteõhtul osaleja

valdkonna huvitegevuse-, hariduse edendamisse ning leiame valdkonnale tugevad eestvedajad, partnerid ja toetajad.

- Jõuame noorteni ka väljaspool tõmbekeskust, sh mobiilse noorsootöö võimaluste pidev rakendamine, noortetoad.

- Loomes võimaluse *Makerspace* ehk avaliku töökoja loomisele, et noored saaksid käima lükata omaalgatuslikke projekte, millesse kirega sukelduda. Noored ise võtavad vastutuse oma eesmärkide seadmise, õppimise eest ning neid toetatakse sellel teekonnal.

- Kaasame enam noori nõuande- ja otsustusprotsessidesse, nt noorte kaasamine noortega töötavate asutuste juhtimisse, noorsootöö projektide rahastuse jagamisse, noorte osaluskogu loomine omavalitsuse juurde.

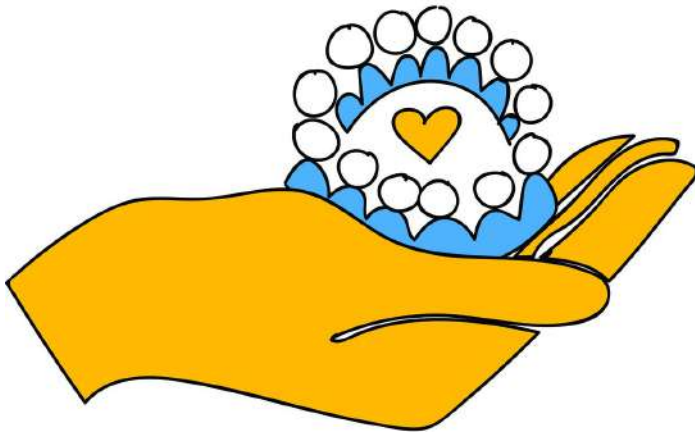
Mõtteharjutus: näited ja ideed

Too palun näiteid, mil oled märganud selle põhimõtte järgi tegutsemist Põltsamaa valla hariduselus ja noorsootöös. Too välja näiteid enda tegemistest, mil oled tuginenud sellele põhimõttele.

Lisa siia üks idee, mida sina saaksid ette võtta, et toetada selle põhimõtte tugevama kandepinna kujunemist.

Lisa siia üks idee, mida sa soovitaksid(kellel?) ellu viia, et toetada selle põhimõtte kandepinna kujunemist.

3. Loomes häid suhteid väärtustava turvalise arengukeskkonna

Õppimisel on oluline emotsionaalne, vaimne ja sotsiaalne keskkond, mida iseloomustavad head sõbralikud suhted õppijaid ümbritsevate inimeste vahel.

Õppimine leiab aset turvalises õpikeskkonnas, mis samas pakub positiivset pingutust ja väljakutset.

Õpetaja roll on jälgida, et keegi ei jääks kõrvale ega tõrjutuks.

Püüdleme õpiruumi poole, mis oleks täis (kooli)rõõmu ning kus iga arenev laps ja noor on märgatud.

Märkame neid, kes ei õpi ega tööta või vajavad enam tuge. Oskame ja julgeme märgata ja mõtestada erinevusi, toetada areneva inimese identiteedipüüdlusi. Oskame toime tulla inimest mitte toetava käitumisega, tõrjutusega ning püüdleme kiusamisvaba keskkonna poole. Iga noor ja täiskasvanu saab eluks kaasa sotsiaalse ja emotsionaalse kirjaoskuse, et tulla toime emotsioonidega, lahendada tõhusalt konflikte või esilekerkivaid probleeme. Vastastikused suhted ja hea suhtlemine loovad usaldust ning aitavad õppemeeleolu loomisele kaasa.

SOOVITUSED:

- Märkame ja tunnustame õpetajaid, juhte ja kaasõppijaid, kes on oskuslikud heade suhete, turvalise õpikeskkonna ja õppemeeleolu loomisel.
- Arendame teadlikult sotsiaalseid oskusi ja emotsionaalset kirjaoskust lasteaiast peale.
- Loomes eeldused õpetajate, juhtide, õppijate heaolu märkamiseks ja vaimse tervise eest hoolitsemiseks. Vajadusel võimaldame võtta pikemaid tööpause või töötada väiksema koormusega.
- Julgeme vaimse tervise teemadest rääkida ning õpetame keeruliste situatsioonidega toimetulemist (nt koostöö Peaasi.ee noorteliikumisega, Kiusamisvaba Kool).

- Parandame tugiteenuste kättesaadavust (psühholoog, logopeed, sotsiaalpedagoog, eripedagoog). Iga 500 õpilase kohta on 1 psühholoog (5). Varajase märkamise toetamiseks on vajalik ka alushariduses tagada juurdepääs psühholoogi teenusele.
- Uurime õppijate heaolu viies läbi eakohased rahulolu uuringud või muud tagasiside kogumise meetodid (võrdlevate andmete uurimiseks).

Mulle meeldib õpetaja ja juhendaja, kes ei suhtle noorega nii,
nagu noor oleks madalam.

Noorte Ideejahil osaleja

Mul on mõtteid. Ma saan neid jagada. Ma saan mõtteid teostada.
Olen kaasatud. Mind kuulatakse.

Mõtteõhtul osaleja

Sallivust ja hoolivust pole üldse. Kiusamist on liiga palju.

Noorte Ideejahil osaleja

Mulle meeldib õpetaja ja juhendaja, kes ei ole liiga karm,
kes viskab vahepeal nalja ning kes eisuhtu meisse nagu me oleksime
algklasside lapsed.

Noorte Ideejahil osaleja

Errorivaba terviklik arengukeskus, kus noore tegevusel on mõte,
kus ta kogeb eneseaustusetõusu, kus ta on kaasatud ja teeb valikuid,
kus ta õpib täisvereliste suhete keskel täisverelist elu ja
järgimisvääraseid mudeleid/eeskujusid.

Mõtteõhtul osaleja

Mõtteharjutus: näited ja ideed

Too palun näiteid, mil oled märganud selle põhimõtte järgi tegutsemist Põltsamaa valla hariduselus ja noorsootöös. Too välja näiteid enda tegemistest, mil oled tuginenud sellele põhimõttele.

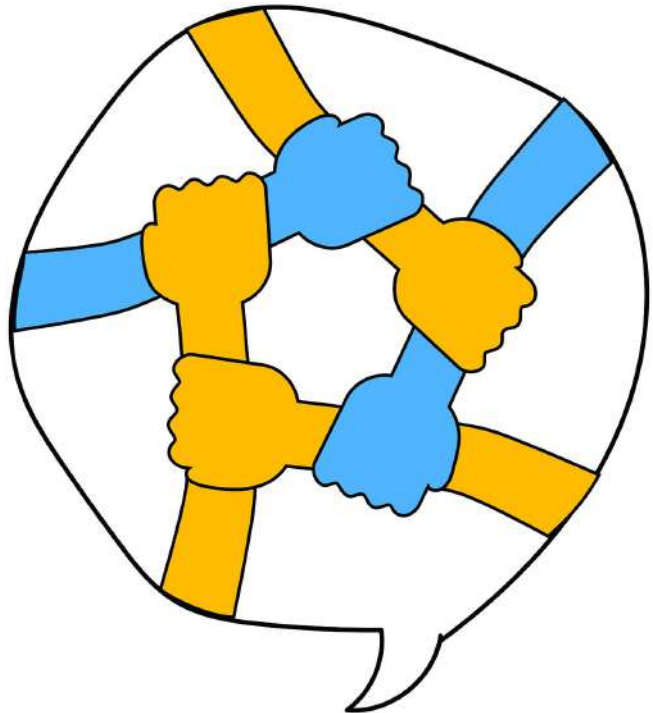
Lisa siia üks idee, mida sina saaksid ette võtta, et toetada selle põhimõtte tugevama kandepinna kujunemist.

Lisa siia üks idee, mida sa soovitaksid(kellel?) ellu viia, et toetada selle põhimõtte kandepinna kujunemist.

4. Ühendame põlvkondi koosõppimise ja vastastikuse dialoogi kaudu

Õppijateks on noorte ümber olevad täiskasvanud, kellel on võimalus erinevates õppetegevustes osaleda ning ise välja pakkuda tegevusi, projekte, algatusi, millest võiksid lapsed ja noored osa saada. Täenduslik täiskasvanu on eeskujuks, innustajaks, teenäitajaks ja inspireerijaks.

**Loome võimalusi
koosõppimiseks ja -
õpetamiseks ning põlvkondi
ühendavate tegevuste
kujundamiseks.**

Õpetaja nihkub eemale ainsa autoriteedi ja teadja rollist, asetades ennast rohkem partneri, ülesandepüstitaja, julgustaja positsioonile.

Õpetaja partnerid on lapsevanemad, aga ka õpilastuutorid, keda usaldatakse kaaslasid juhendama ja suunama (6).

SOOVITUSED:

- Avame kooli, huvikooli või noortekeskuse kõikidele kodanikele enesetäiendamiseks, nt korraldades avalikke loenguid, seminare, arutelusid.
- Leiame innustavad täiskasvanud, kes pakuvad välja reaalse eluga seotud projekte ning juhendavad nende elluviimisel.
- Korraldame ülevallalise avatud tundide nädala, mida saavad külastada kõik huvilised.
- Avame täiskasvanute õpiklubi ehk vanemate kooli, mille teemad on seotud noorte arengu toetamisega, nt noorte vaimne tervis, aju ja õppimine, arengupsühholoogia, teaduslike uuringute tutvustamine.
- Toetame töö ja elukutsega seotud valikute tegemist, nt elava raamatukogu meetodi rakendamist, kus raamatute asemel laenutatakse inimesi ja kuulatakse erinevate inimeste lugusid.

Kool ja kodu peaks
moodustama
ühtse perekonna,
mille eesmärk on
vaimselt ja füüsiliselt
terve inimene.

Mõtteõhtul osaleja

- Tutvustame uutele peredele erinevaid õpivõimalusi piirkonnas ning kaardistame lastevanemate valmisolekut panustada õpitegevuste kujundamisse.

Mõtteharjutus: näited ja ideed

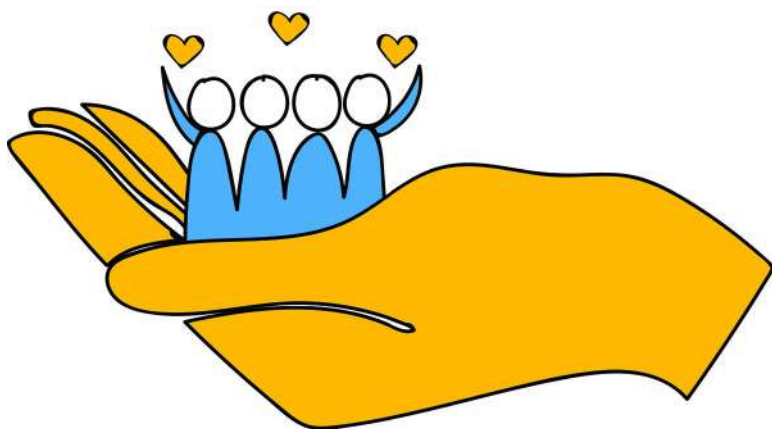
Too palun näiteid, mil oled märganud selle põhimõtte järgi tegutsemist Põltsamaa valla hariduselus ja noorsootöös. Too välja näiteid enda tegemistest, mil oled tuginenud sellele põhimõttele.

Lisa siia üks idee, mida sina saaksid ette võtta, et toetada selle põhimõtte tugevama kandepinna kujunemist.

Lisa siia üks idee, mida sa soovitaksid(kellel?) ellu viia, et toetada selle põhimõtte kandepinna kujunemist.

5. Toetame valdkonna tegijaid ja oma tööd nautivaid õpetajaid, juhendajaid ja juhte

“Tavapärase klassi ees seletava õpetaja asemel tuleb kasutusse mitmekesine arsenal didaktilisi võtteid, mis üldjuhul sisaldavad rohkem õpilase osalemist, õppurite ja ka õpetajate koostööd, iseseisvat otsimist ja otsustamist.” (7).

Siinsed õpetajad, juhendajad ja juhid on loovad, pädevad ja uuendusmeelsed.

Nad annavad endast parima, et mõista noori, märgata nende eripära ja toetada iga õppija

arengupüüdlusi. Nad innustavad õppijaid ja oma kolleege. Nad on ise õpihimulised õppijad, julged katsetajad ja uuenduslike tööviisidega eksperimenteerijad. Hinnatud on õpetajate ja juhtide omavaheline koostöö, koosõppimine ja koosõpetamine (8). Nad on ennastjuhtivad, teadlikud oma ressursidest ja jõuvarudest. Juhid otsivad uusi lahendusi kaasates lapsevanemaid, partnereid, vilistlasi, rahastajaid.

Põltsamaa vald on atraktiivne ja kutsuv ka väljaspoolt piirkonda tulijaile, kes soovivad olla osalised uuendusliku haridusruumi kujundamisel ja näevad siin häid võimalusi oma professionaalseks arenguks ja eneseteostuseks.

SOOVITUSED:

- Toetame koosõppimist- ja loomist, teineteise kogemusest õppimist, nt õpetajate ülevallaline õpikogukond, häkaton (9) koostööprojektide ja ühiste õppekavade arendamiseks. Võimaldame aega koosplaneerimisele või koosõpetamisele.
- Käivitame Juhtide klubi, kus eri valdkonna juhtidega koos õppida ja aktuaalseid probleeme lahendada.
- Käivitame koolijuhtide regulaarsed hästijuhitud ja sisukad töökoosolekud.
- Toetame enesetäienduskursustel osalemist väljaspool piirkonda, nt Innove, Tallinna Ülikooli Innovatsioonikeskuse, Tartu Ülikooli koolitused.
- Loo me piirkonna õpetajaid ja juhendajaid ühendava uuendusliku meistriklasse-programmi “Meistrilt meistrile”, kus koolitusteemad kasvavad välja õpetajate, juhendajate arengusoovidest ning koolitusi viivad läbi teised õpetajad ja

- juhendajad (nt koostöös Tallinna Ülikooli HIK'i Meistrite programmiga).
- Tunnustatame õpetajaid ja juhendajaid. Kujundame teatud fookusega kategooriad, nt aasta uuendaja, aasta koostöö tegija, aasta õppija, aasta noorte innustaja. Aasta õpetajal/juhendajal on võimalik soovi korral võtta 3-6 kuuline tasustatud puhkeaeg/*sabbatical*.
 - Korraldame õppereise teistesse Eesti haridusasutustesse, huvikoolidesse, noortekeskustesse või välismaale, sh kasutades juba olemasolevaid rahastusvõimalusi (nt Innove).
 - Toetame alustavaid õpetajaid ja juhendajaid, nt koostöös algatusega "Alustavat õpetajat toetav kool".
 - Vaatame regulaarselt üle tasustamise põhimõtted kõikidel haridustasemetel ja liikides.

Mulle meeldib õpetaja ja juhendaja, kes ei hakka kohe karjuma, kui midagi valesti läheb.

Noorte Ideejahil osaleja

Mulle meeldib õpetaja ja juhendaja, kes on mänguline.

Noorte Ideejahil osaleja

Kuidas teha nii, et kooli ümber on rahulolev keskkond, kus koolijuht, õpetaja jaksab?

Koidu Tani-Jürisoo

Mõtteharjutus: näited ja ideed

Too palun näiteid, mil oled märganud selle põhimõtte järgi tegutsemist Põltsamaa valla hariduselus ja noorsootöös. Too välja näiteid enda tegemistest, mil oled tuginenud sellele põhimõttele.

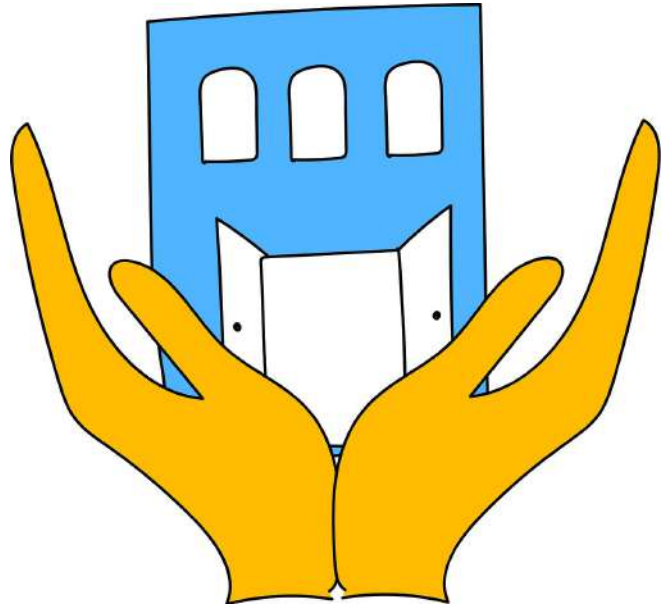
Lisa siia üks idee, mida sina saaksid ette võtta, et toetada selle põhimõtte tugevama kandepinna kujunemist.

Lisa siia üks idee, mida sa soovitaksid(kellel?) ellu viia, et toetada selle põhimõtte kandepinna kujunemist.

6. Julgeme avardada õppimise füüsilist ruumi

Õppimist toetab hubane, soe, valgusküllane, kaasaegne füüsiline keskkond. Samas on oluline paindlik ruumikasutus.

Enam pole vaja sirgete pingiridadega nelinurkseid klassirume, koolikeskkond peab ennekõike pakkuma võimalusi rühmatöoks, aga ka omaette olemiseks ja rahulikuks süvenemiseks.

Koolis vaikne nurk, kus olla.

Mõtteõhtul osaleja

Erinevate tubadega, praktiline, kus meeldib käia. Näitus - installatsioon - filmistuudio.

Noorte Ideejahil osaleja

Õppekeskkond saab kõikidest koolis asuvatest ruumidest, sh koridorid, söökla, direktori kabinet (10).

Ruume saab lihtsate vahenditega ümber seada, et toetada õppimist grupis, individuaalset keskendumist või tulemuste esitlemist jne. Taaskasutusmaterjalid võivad leida füüsilise keskkonna kujundamisel oma koha.

SOOVITUSED:

- Muudame õpitulemuse, huviprojektide ning algatused linnaruumis ja teistes avaliku elu ruumides nähtavaks.
- Looma mitteformaalsed kohtumispaidad, erinevad mängu- või tegevusnurgad majas sees ja väljas. Looma kohad, kus saab vajadusel ka üksi olla.
- Kaasame õppijaid füüsilise keskkonna kujundamisse, nn *makerspace*, kus olemasolevatest vahenditest disainitakse õppimist toetavaid füüsilisi esemeid, nt padjad, riulid, toolid jne.

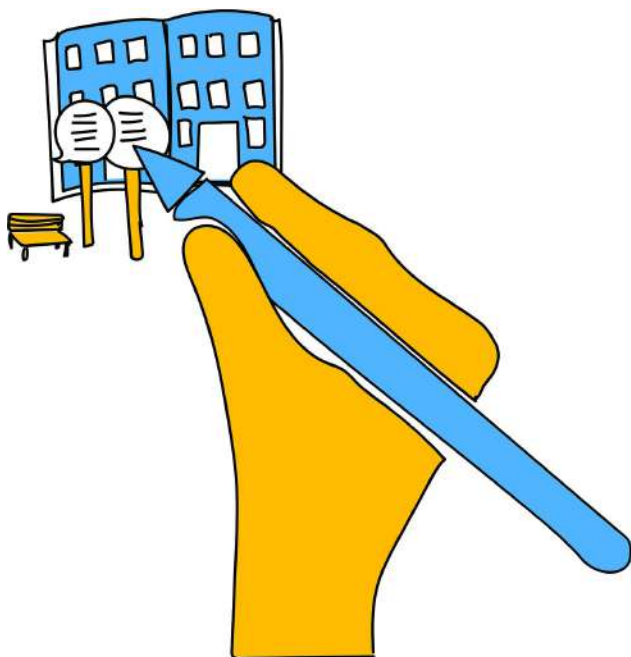
Mõtteharjutus: näited ja ideed

Too palun näiteid, mil oled märganud selle põhimõtte järgi tegutsemist Põltsamaa valla hariduselus ja noorsootöös. Too välja näiteid enda tegemistest, mil oled tuginenud sellele põhimõttele.

Lisa siia üks idee, mida sina saaksid ette võtta, et toetada selle põhimõtte tugevama kandepinna kujunemist.

Lisa siia üks idee, mida sa soovitaksid(kellel?) ellu viia, et toetada selle põhimõtte kandepinna kujunemist.

7. Kujundame tervest vallast omanäolise, tervikliku, ühendatud ÕPIruumi

Kool on üks osa elavast süsteemist ja kogukonnast. Kooli ümbritsev keskkond on rikkalik ressursikeskus.

Kooli ja kogukonna vaheline dialoog ja sünergia toetab õppimise liikumist enam senistest keskkondadest väljapoole.

Õppimise kohtadeks on seega muuseumid, raamatukogud, ettevõtted, vabaühendused, loovettevõtjad, huvikoolid, noortekeskus, noortetoad, bussijaam, kauplused, teised valla asutused, seltsimajad. Teisisõnu,

kujunevad õpikeskkondade võrgustikud, mis on hübriidsed, omavahel "risttolmlevad", vastastikku rikastavad ja arendavad (11).

Education Cities on üks haridusuuendus, mille keskmes veendumus, et nii kool kui linn saavad vastastikku teineteiselt õppida (12).

See eeldab omavahelist julget koostööd ning ühisprojektidega katsetamist.

SOOVITUSED:

- Avame projektikonkursi, kuhu oodatakse eri valdkondi ühendavaid õpi- ja koostööprojekte. Igal aastal on oma kindel teema, kus võetakse fookusesse hetkevajadused, nt loovprojektid, liikumisprojektid, eluks vajalike oskuste arendamine jne. Projektide rahastamisel hindame käesolevas visioonipaberis toodud põhimõtetest lähtumist.
- Käivitame vallaülese valikainete nädala, kus iga kool pakub välja oma õppeprogramme ja toimub üldine registreerimine.

- Analüüsi kogu valla infrastruktuuri eesmärgiga leida viisid, kuidas erinevad asutused moodustavad ühendatud õpikeskkondi, vajadusel toome asutusi ühisesse hoonesse.
- Kujundame erinevate hoonete vahelisi nn "õpikoridore", kus õppijatel oleks turvaline liigelda.
- Kujundame piirkonnast omanäolise õpiruumi, mis ühendab erinevaid asutusi sisuliste tegevuste kaudu (nt ühendades kooli, raamatukogu, õuesõppe õpipesad, muuseumid, ettevõtted). Valla ruumist kujuneb terviklik õpikeskkond.
- Kaasame õppijad arhitektuuriliste lahenduste loomisesse, nt koostöös Eesti Kunstiakadeemia tudengitega.

Koostöö ühise eesmärgi nimel -
parima hariduse võimaldamine,
millesse on kaasatud kõikvõimalikud
kogukonna asutused.

Mõtteõhtul osaleja

Koolis on äge siis,
kui tuletõrjeõppus on.

Noorte Ideejahil osaleja

Mõtteharjutus: näited ja ideed

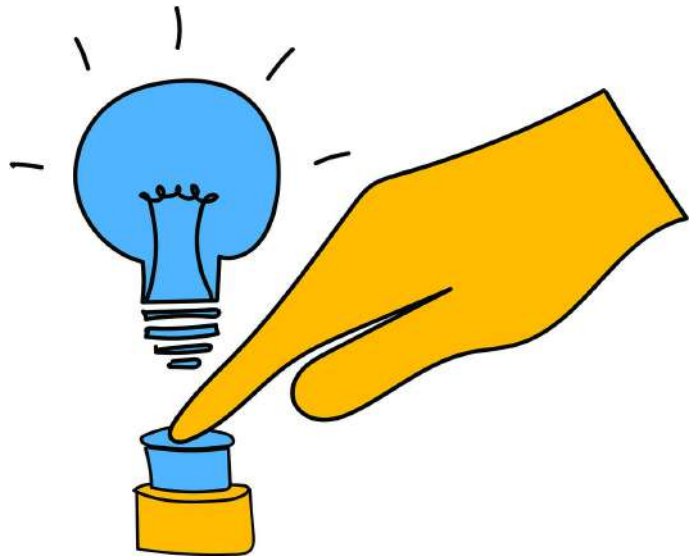
Too palun näiteid, mil oled märganud selle põhimõtte järgi tegutsemist Põltsamaa valla hariduselus ja noorsootöös. Too välja näiteid enda tegemistest, mil oled tuginenud sellele põhimõttele.

Lisa siia üks idee, mida sina saaksid ette võtta, et toetada selle põhimõtte tugevama kandepinna kujunemist.

Lisa siia üks idee, mida sa soovitaksid(kellel?) ellu viia, et toetada selle põhimõtte kandepinna kujunemist.

8. Tõukame tagant julgeid arenguid ja kujundame targalt koolivõrgu

Õpikeskkonna ja- võimaluste kujundamine on igapäevane ja pidev protsess, kuhu saavad panustada erinevad osapooled. Sageli on füüsilisest keskkonnast olulisimad omavahelised usalduslikud suhted.

“Kuidas kohtuda päriselt?”

küsis Koidu Tani-Jürisoo

Mõtteõhtul.

**Millised koostöövormid
võimaldavad ühise eesmärgi
nimel tegutseda?**

“Innovaatorid asuvad julgelt tegutsema, et luua mõtestatud õpiruume – tunnetades arenevat tulevikku, õppijate vajadusi ja maailma muutuvat nägu. Nad ei oota trende, vaid loovad neid ise. Nad küsivad pidevalt: „Mis on see koht, kus ma tahaksin õppida?“ Ja seejärel loovad need kohad (13).

Kohaliku omavalitsuse ülesanne on olla hariduselu üldine koordineerija, kes toetab koostööd erinevate osapoolte vahel, hindab valdkonnas toimuvat, julgeb toetada uuenduslikke ja sisulisi arenguid õpiruumi kujundamisel.

SOOVITUSED:

- Kutsume ellu Tarkade Kogu, kelle ülesanne on anda teedrajavad suunad haridusruumi strateegiliseks kujundamiseks, anda nõu esilekerkivate valikute tegemisel ning suunata tulevikku vaatavate otsuste tegemist, sh hinnata käesolevatest põhimõtetest lähtumist.
- Kohtume innovatsiooni- või loomelaborites, kus eri valdkonna inimesed arendavad ideid, mis kujundavad tuleviku õpikeskkondi; tutvustame käimasolevaid projekte või algatusi, jagame kogemusi, tugevdame omavahelisi suhteid, aitame arendada koostööprojekte jne.

- Muudame nähtavaks ja kommunikeerime teadlikult siinse piirkonna tugevusi, erisusi nii piirkonnas kui ka väljaspool. Loo me töötava infoplatvormi, mis koondab kokku info õpivõimaluste, huviringide ja noorsootöötegevuste kohta.

See on esimene kord, kui me
sellises ringis kokku saame.
Arutelul osaleja

- Rakendame kaasava hariduseelarve, kus osa eelarvest on suunatud koostööprojektide arendamiseks ja elluvimiseks ehk valdkonnas tegutsejatel on võimalus saada rahastust õpivõimaluste loomiseks, mille valikus saavad osaleda kõik

piirkonna kodanikud, sh noored.

- KOV otsustab õpilaste prognoosist, õppekohtade vajadusest ja KOV võimalustest lähtuvalt koolivõrgu ümberkorraldused kaasates valdkonna asjatundjaid ja eksperte. Koos kujundatakse koolivõrgu mudel ja sobiv juhtimismudel.

Mõtteharjutus: näited ja ideed

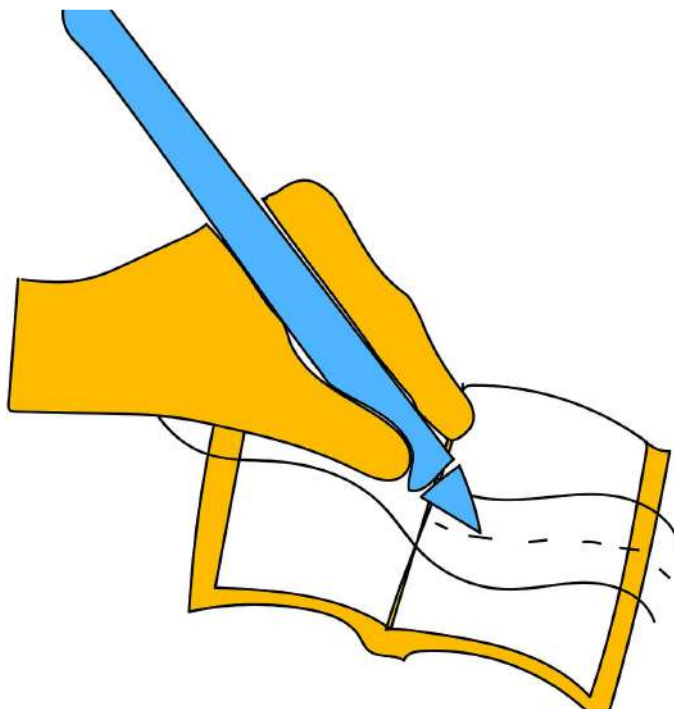
Too palun näiteid, mil oled märganud selle põhimõtte järgi tegutsemist Põltsamaa valla hariduselus ja noorsootöös. Too välja näiteid enda tegemistest, mil oled tuginenud sellele põhimõttele.

Lisa siia üks idee, mida sina saaksid ette võtta, et toetada selle põhimõtte tugevama kandepinna kujunemist.

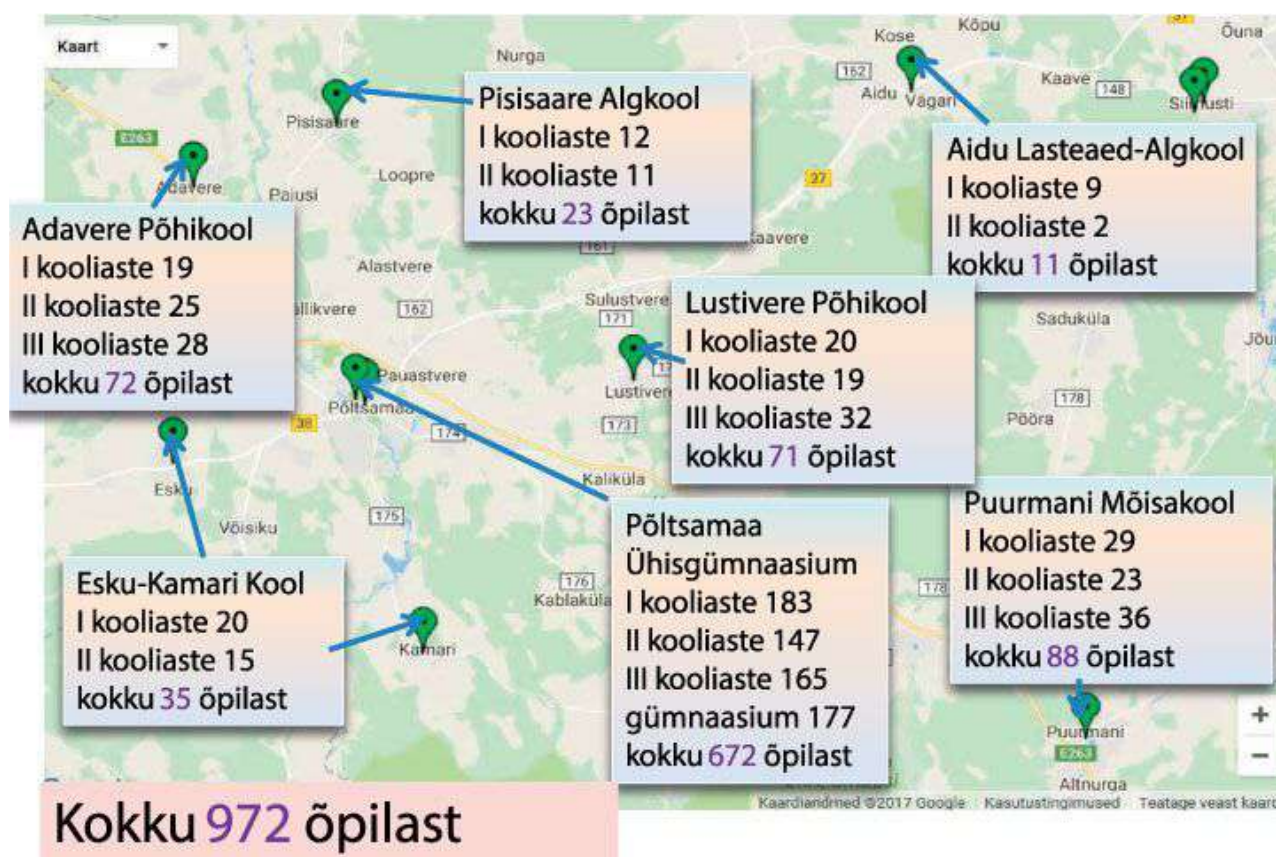
Lisa siia üks idee, mida sa soovitaksid(kellel?) ellu viia, et toetada selle põhimõtte kandepinna kujunemist.

Tulevik kuulub õppijatele, mitte teadjatele.

Richard Leider

Kust asume teele: tänane haridus- ja õpiruum ühinevas vallas

Tänane olemasolev haridus- ja õpiruum on välja kujunenud oludes, kus 4 KOV toimisid eraldi. Tänase haridusvälja hetkeolukorra kirjeldamiseks võib tuua välja järgmist (14):

- alusharidust pakuvad Adavere Põhikool (3 rühma, 36 last), Pisisaare algkool (1 rühm, 17 last), Aidu lasteaed-algkool (1 rühm, 19 last), Põltsamaa Lasteaed Tõruke (11 rühma, 178 last last), Põltsamaa Lasteaed Mari (6 rühma, 106 last), Lustivere Põhikool (2 rühma, 29 last), Esku-Kamari kool (3 rühma, 32 last), Puurmani lasteaed Siilipesa (4 rühma, 70 last).
- üldhariduse hetkeseisust annab ülevaate eelolev joonis.
- õpilaste arvu vähenemine: 2011. aastaga võrreldes õpib 2016. aastal 4 KOV peale kokku 159 õpilast vähem. 2023. aastal alustab 1. septembril tänastes 4 KOV-s kooliteed 31 õpilast vähem kui 2017. aastal. Võrdluseks, Puurmanis I kooliastmes (1.-3. kl.) õppis 29 ja Esku-Kamari Koolis kokku 35 õpilast 2016. aastal.

- klassikomplekti täituvus põhikoolis on muutumises: aastal 2010 oli Pajusi vallas täituvus 9,4; 2016. aastal on näitaja 7,0; Puurmani vallas oli 2010 aastal näitaja 11,2, 2016. aastal 9,0; Põltsamaa linnas oli 2010. aastal täituvus 19,9, mis on 2016 aastal mõnevõrra langenud (19,0); Põltsamaa vallas oli 2010. aastal täituvus 12,0 ja 2016. aastal 4,1;
- piirkonnas on üks avatud noortekeskus: Põltsamaa noorte- ja elukestva õppe keskus. Logiraamatu andmetel toimus 2016. aastal 10791 osalust. Sellest avatud noortetoas oli 6348 osalust (avatud 225 päeva): Põltsamaa linnast 3503 ja mujalt 2845 osalust. Perioodi vältel külastas noortekeskust 664 noort. Koolide, külakeskuste juures on noortetoad, kus ka Põltsamaa noortekeskuse noorsootöötajad käivad tegevusi läbi viimas;
- põhihariduse õpilaste osalemise määr huvikoolides: Põltsamaa linnas on osalemise määr 2015-2016 jäänud enam-vähem stabiilseks (50%), aastal 2016 Puurmani (22%), Pajusi (17%) ja Põltsamaa vallas on märgata langustendentsi (14%).;
- huvitegevuse võimalusi (ringid, trennid üldhariduskoolides, rahvamajades, MTÜde eestvedamisel toimuvad) pakutakse: LTT (loodus, tehnika, täppisteadused) 18, sport 22, kultuur 41;
- huvihariduse võimalused ehk registreeritud õppekavad: LTT 0, sport 5 (Põltsamaa Spordikool), kultuur 18 (Põltsamaa Muusikakool ja Põltsamaa Kunstikool).

Õpilaste vähenev arv kergitab koolide pinnakasutusindeksit (m^2 õpilase kohta, vt allpool Tabel 1). Koolimajade ülalpidamist puudutavad küsimused tõusetuvad lähiaja arutelukohaks.

Kas pinnakasutuse ebaotstarbekus, palju ruutmeetreid õpilase kohta, suured majanduskulud, võivad hakata piirama hariduselu sisulist arengut?

Pooltühjade koolimajade ülalpidamine on kulukas ning ebamõistlik, piirates seejuures omavalitsuse võimalusi investeerida hariduse kvaliteedi hoidmisele ja tugevdamisele, uute algatuste käivitamisele, huviharidusvõimaluste või noorsootööteenuste kättesaadavusse või edasiarendamisse. Tõhususe näitajad, optimeerimine ei saa olla eesmärk omaette. Kõigile lastele ei sobi suur kool. Piirkonna lapsevanemale peab jääma võimalus valida erinevate omanäoliste koolide vahel.

Tabel 1: Koolide pinnakasutus

2016/17. õa-l kõigis tavaüldhariduskoolides ühe õpilase kohta ilma sporditaristu, õpilaskodu ja abihoonete pinnata, ei sisalda HEV koolide andmeid

Ruutmeetrit õpilase kohta	Keskuse kool	Maakool	Koolide arvu jaotus	Põltsamaa uue valla koolide pinnakasutus (ruutmeetrit õpilase kohta)
Alla 10	118	43	32%	
10–14	44	61	21%	Põltsamaa Ühisgümnaasium 12,6 Eesti keskmine 14,1
15–19	8	59	13%	
20–29	9	83	18%	Lustivere Põhikool 24,7 Puurmani Mõisakool 28,3
30–39	2	32	7%	Pisisaare Algkool 31,2 Esku-Kamari Kool 31,4 Aidu Lasteaed-Algkool 35,4
40–49	1	19	4%	
50–59		7	1%	Adavere Põhikool 52,3
60–69		4	1%	
70–79		3	1%	
80–89		3	1%	
90–99		1	0%	
100 ja enam		4	1%	
Üldkokkuvõte	182	319	100%	

Allikas: infograafika Õpetajate Lehe 1. septembri artikli „Hiidkoolimajad õgivad valla raha“ juures <http://opleht.ee/2017/09/hiidkoolimajad-ogivad-valla-raha/> (lisatud uue Põltsamaa valla koolide andmed Haridussilmast)

Loomisprotsess

Hariduse ja noorsootöö töörühm asus koos kaasamõtlejatega otsima algselt vastust järgmisele küsimusele

“Kuidas me saame luua tõelisel koostööl põhineva uuendusliku ja igat noort toetava haridus- ja noorsootöömudeli uues Põltsamaa vallas”?

Protsessi käigus sai selgeks, et mudel on oma olemuselt mitmetähenduslik. Mudel võib olla sõna, väide, mõttekonstruktsioon, asi, ese, teooria, hüpotees, formaliseeritud keel vms (15).

2017. aasta kevadel loodi hariduse ja noorsootöö töörühm järgmises koosseisus:

- Kaare Pöder, Aidu Lasteaed-Algkooli ja Pisisaare Algkooli direktor
- Kaija Raud, Puurmani Vallavolikogu liige
- Karmen Maikal, Põltsamaa Ühisgümnaasiumi psühholoog
- Margus Möldri, Puurmani vallavanem
- Merike Sumla, Pajusi vallasekretär
- Silja Peters, Põltsamaa Vallavalitsuse haridus- ja kultuurinõunik
- Töörühma juht - Kadri Suni, Põltsamaa Linnavalitsuse haridus- ja kultuurinõunik

Töörühma ülesandeks oli kaardistada 4 omavalitsusüksuse haridus- ja noorsootöoasutusi, koostöövõimalusi ja hetkeolukorda valdkonnas.

Loomisprotsessi kaasati erinevaid osapooli ning viidi ellu järgmised kohtumised:

- 1) **Arutelu** (koolide, lasteaedade juhid ja õppealajuhatajad, KOV volikogude hariduskomisjonide juhid, ühinemist ettevalmistava hariduse- ja noorsootöö töörühma liikmed ning omavalitsuste juhid, huvijuhid), 8. mai, 30 osalejat.
- 2) Noorte **Ideejaht**, 22. mai, milles osales 15 noort. Puurmani 7.-9. klasside noored viisid Ideejahti läbi omas piirkonnas (15 osalejat).
- 3) Lastevanemate, juhendajate, noorsootöötajate **Mõtteõhtu**, 12. juuni, 28 osalejat.
- 4) **Tarkade kogu** (Põltsamaa haridusruumist hoolivad, süsteemset pilti hariduse või kohaliku elu korraldamisest evivad inimesed: Anzori Barkalaja (Tartu Ülikooli haridusuuenduskeskuse juhataja), Heldur Meerits (Põltsamaa Ühisgümnaasiumi Toetusfondi looja), Margus Timmo (Setoma Valdade Liidu juhatuse esimees), Annika

Kallasmaa (kooli lapsevanemate kogu eestvedaja), Triin Pärna (Türi Vallavalitsuse haridus-, kultuuri- ja sotsiaalosakonna juhataja), Heidi Paabort (Avatud Noortekeskuste Liidu tegevjuht), Rivo Noorkõiv (Põltsamaa valla ühinemise konsultant), 6. september, 7 osalejat.

5) Mudelit tutvustav **Õpiõhtu**, 11. september, 36 osalejat.

Protsessi läbiviimisel toetuti järgmistele põhimõtetele:

- julgustame heade ideede jagamist ja suurelt mõtlemist;
- toetame sisukaid ja koostööd soodustavaid vestlusi;
- suuname heade näidete, tugevuste ja potentsiaali esiletoomist.

Käesoleva mudeli loomise lähtekohaks oli OECD (16) Innovatiivsete Õpikeskkondade mudel, kus õpikeskkonna kujunemisel võetakse arvesse järgmisi tegureid: a) õppijad, b) juhendajad, c) sisu ja d) ressursid. Antud mudelit täiendasime kahe fookusega: uurida soovitud tulevikku ehk luua visioon tuleviku haridusest ja noorsootööst ning sõnastada põhimõtted soovitu saavutamiseks. Visiooniseade aluseks oli hariduse planeerimise raamistik - *Vision Backcasting Framework* (17), mis julgustab õppimise ja hariduse kujundamisel küsima: miks me teeme, kuidas ja kellele ning selgelt läbi mõtestama, millise hoiaku, suhtumise, oskustega inimest me soovime kujundada.

Eelnevast tulenevalt oli mudeli loomisel, sh arutelude fookuses, järgmised juhtküsimused:

- milline on igat noort toetav õpi- ja arengukeskkond Põltsamaal?
- milliste oskuste ja hoiakutega noori me ette valmistame, et nad elus hästi hakkama saaksid?
 - millised põhimõtted toetavad piirkonnas õppimist?
 - mille järgi saame aru, et siin tehaksetäenduslikku ja ägedat?
 - millised õpetajad/juhendajad arengukeskkonda loovad?
- Kuidas nad töötavad ja õpivad? Milline on juhtimise roll?
- millised on soovitavad sisulised tegevused järgmiseks 5 aastaks: mida hoida, mida edasi uurida?
- milliseid ressursse me vajame? Millised struktuurid toetavad piirkonnas õppimist, huvialast tegevust?

Arutelude tulemused analüüsiti ja tõlgendati koostöös töörühma liikmetega. Analüüsi tulemusena selgines, et mudeli asemel on kõnekam visiooni kasutamine. Loomisprotsessi on aidanud ellu viia kaasamispraktikud Piret Jeedas (Ruumiloojad MTÜ) ja Kati Orav (Creativity Catcher OÜ).

Kasutatud allikad

1. Vinter, K. (2014). Soovitused muutunud (uue) õpikäsituse juurutamiseks. Tallinna Ülikool
2. <https://hundred.org/en>
3. Elukestva õppe strateegia, <https://www.hm.ee/et/elukestva-oppe-strateegia-2020>
4. Elukestva õppe strateegia, <https://www.hm.ee/et/elukestva-oppe-strateegia-2020>
5. Tugispetsialistide erialaliitude poolt väljatöötatud soovitus (Karmen Maikalu)
6. Vinter, K. Slabina, P. Heidmets. M. (2015). Õpikäsitus ja koolikultuur. <http://opleht.ee/2015/02/opikasisitus-ja-koolikultuur/>
7. Vinter, K. Slabina, P. Heidmets. M. (2015). Õpikäsitus ja koolikultuur. <http://opleht.ee/2015/02/opikasisitus-ja-koolikultuur/>
8. Slabina, P. (2017). Koostöine õpetamine. <http://opleht.ee/2017/05/koostoine-opetamine-ajavoit-ja-paremad-tulemused/>
9. Häkaton ehk innovatsioonitalgud ehk intensiivne arendusprotsess ideest prototüübini. <https://teenusedisain.info/uuenduslikud-tooviisid/>
10. Vinter, K. Slabina, P. Heidmets. M. (2015). Õpikäsitus ja koolikultuur. <http://opleht.ee/2015/02/opikasisitus-ja-koolikultuur/>
11. Ruus, V-R. Muutunud õpikäsitus. <http://loovharidus.ee/muutunud-opikasisitus/>
12. Education Cities, <https://hundred.org/en/projects/education-cities-aaccd0a8-9a9d-4413-9cd8-7581e51127e0>
13. Jeedas, P. (2017). Püha Graali otsimine – innovatsioon hariduses. <https://ec.europa.eu/epale/node/31546>
14. Ülevaade hetkeolukorrast. 8. mai, arutelu: <http://poltsamaa.kovtp.ee/hariduse-ja-noorsootoo-mudeli-loomise-kaasamisprotsess> (Kadri Suni)
15. Mudel. <https://et.wikipedia.org/wiki/Mudel>
16. Innovative Learning Environments. (2013). OECD. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/innovative-learning-environments_9789264203488-en#page14
17. Vision Backcasting Framework. Kaospilot. <http://kaospilotshop.bigcartel.com/product/vision-backcasting-framework>